

Іван Зайченко

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД 1920-х рр. В ОЦІНЦІ Г. Г. ВАЩЕНКА (1878–1967)

Як відомо, педагогічний світогляд Г. Ващенко зорієнтований на християнську стратегію виховання, характерну для української традиції добільшовицької доби та традиції європейських суспільств. Звідси пріоритетною рисою його педагогічної творчості є орієнтація на духовне життя людини, а її виховання він трактує як формування повновартісної людської особистості з властивими лише їй індивідуальними рисами.

Аналізуючи стан освіти і духовної культури в Україні в період після 1920 р., Г. Ващенко відзначає, що українська національна культура певний період ще розвивалася на тих засадах, які були вироблені в минулому й почали реалізуватися в період українського відродження 1917–1920 рр. Але з кожним роком посилювалася більшовизація всього українського життя й української духовної культури зокрема, що спричинило її зниження і навіть руйнацію.

Г. Ващенко відзначає, що більшовики в своїх пропагандистських виступах підкреслювали їхні особливі досягнення в галузі освіти й шкільництва. Не заперечуючи кількісних досягнень – кількість шкіл в Україні за період з 1924 до 1932 рр. справді значно зросла; селянські й робітничі діти одержали можливість здобувати не тільки початкову, але й середню і вищу освіту та ін., – все ж, «ми мусимо ствердити якісне зниження її», – відзначав педагог [2, с. 222]. За його переконанням, в Україні було б значно більше шкільних будинків, до того ж якісно збудованих; школи значно краще були б устатковані навчальним приладдям і підручниками, учителі не жили б у таких злиднях, як при більшовиках. Свідченням того було велике прагнення українського селянства до освіти, яке воно виявило вже в перші роки революції, а також значна допомога українським школам з боку кооперації.

Основне завдання більшовицької освіти й виховання чітко визначене у 12-му параграфі програми комуністичної партії: «виховати покоління, здатне остаточно утвердити у світовому масштабі комунізм», тобто, завдання радянської школи зводилося до того, щоб виховати з молоді покірне знаряддя комуністичної партії, бездушних робітників, які думають, відчують і діють так, як їм наказує керівництво комуністичної партії, а не повновартісну людську особистість з власти-

вими лише їй індивідуальними рисами. Що це регрес у галузі освіти й виховання молоді – зрозуміло кожному освітянину.

Г. Ващенко відзначає також антиукраїнський характер освіти й виховання в школах України. У молоді всіма засобами виховувалася зневага до минулого України, її культури, до її видатних діячів. Це в більшовицькій школі закладені джерела таких образливих епітетів на адресу українського минулого, як «шараварщина», «грінченківщина», «каганцівка» та ін. За більшовицькою ідеологією дореволюційну Україну учні мусили уявляти як украй відсталу країну з примітивним сільським господарством і зовсім нерозвиненою промисловістю. Кращих українських громадських і політичних діячів трактовано лише як жорстоких експлуататорів народу, а українських письменників – як покірних слуг експлуаторських класів суспільства. Учням усіх типів шкіл давалися перекручені відомості з історії, літератури, природознавства, філософії.

З 1923–1924 рр. у шкільній теорії і практиці СРСР починається період експериментів у галузі методики навчання, що спричинило різке зниження освіти й підготовки учнів. Партійні керівники відкинули російську дореволюційну школу і поставили своїм завданням використати в шкільній практиці найновіші досягнення європейської й американської педагогіки. Але робили вони це так, щоб запозичені з Заходу нові системи й методи навчання відповідали ідеям марксизму, зокрема вченню Маркса про політичне навчання. В результаті системи, форми й методи навчання були перекручені іноді до абсурду.

Г. Ващенко розкрив окремі більшовицькі перекручення на прикладі лабораторно-бригадної форми навчання і комплексно-проектної системи.

Лабораторно-бригадна форма навчання, на його думку, була перекрученням так званого Дальтонського лабораторного плану, автором якого є американський педагог О. Пархерст. Лабораторний план розрахований на максимальну самостійність учня у процесі навчання. З цією метою зовсім усувається класно-урочна система навчання. Класи перетворюються в лабораторії окремих шкільних дисциплін, устатковані книжками й приладдям (лабораторія історії, геогра-

фії, фізики, хімії та ін.), а вчитель стає, так би мовити, інструктором. З початку шкільного року він розбиває курс певної дисципліни на розділи або завдання, чи, як їх називає О. Пархерст, замовлення. Кожне з цих замовлень педагог деталізує, розбиваючи на окремі завдання, додає до них методичні поради й вказівки щодо літератури. Вміщується декілька зауважень щодо актуальності завдання. Після короткої вступної промови педагог роздає завдання учням, і вони приблизно протягом місяця працюють самостійно. Одержавши завдання з декількох дисциплін, учні самі вже планують свою роботу, вибираючи для себе ту чи іншу лабораторію і відзначаючи в спеціальних зошитах кількість зробленої праці з кожної дисципліни. У процесі виконання завдань учень може звертатися за порадами й вказівками до педагога, але може працювати й зовсім самостійно. Коли завдання виконане, педагог перевіряє роботу учня й дає йому нове завдання.

Так організовується навчання за Дальтон-планом. Але, на думку більшовиків, Дальтон-план не сприяв індивідуальному розвитку дітей і не привчав до колективної праці. Тому вони переробили Дальтон-план по-своєму і створили так звану лабораторно-бригадну форму навчання, поєднавши в ній елементи звичайного класного навчання з лабораторним планом Олени Пархерст. Від класно-урочної форми вони взяли розподіл навчання за уроками з чітко визначеними для них годинами, від лабораторного плану – самостійні заняття учнів, а крім того, внесли своє: колективну форму занять.

Для цього учні чи студенти розподілялися на так звані бригади по 6–8 чоловік у кожній. Учитель давав учням наперед сформульовані завдання зі своєї дисципліни і вказував літературу, після чого учні приступали до ніби самостійної праці над завданням. Праця полягала в тому, що хтось із членів учнівської бригади читав, а інші слухали (чи не слухали). За інструкціями, учитель мусив був допомагати учням у їх роботі, але лише тоді, коли вони до нього самі зверталися. Але такі звертання були рідкими і учитель був пасивним асистентом при їх заняттях.

Весною й літом бували й такі випадки, що учні прохали у педагога дозволу студіювати в саду або парку, і там просто собі лежали на сонці й розмовляли. Після закінчення терміну, призначеного для виконання даного завдання (тижнів 4–5), організовувалася підсумкова конференція, на якій учні чи студенти звітувалися за свою роботу. Звітувався звичайно бригадир, і в залежності від якості його «звіту» одержувала оцінку вся бригада. Отже, часто бувало таке, що учень

чи студент одержував оцінку з тієї чи тієї дисципліни, не будучи жодного разу опитаним протягом навчального року.

Бригадно-лабораторна форма використовувалася у вищій школі і старших класах середніх шкіл. Уже з її опису видно, що вона зовсім не забезпечувала знань учнів і виробляла поверхове ставлення до навчання.

Одночасно з лабораторно-бригадною формою навчання більшовики застосували комплексну і комплексно-проектну систему. Обидві вони запозичені з Заходу і до карикатурності перекручені. Комплексне навчання було введено в радянські школи у 1923 році разом з програмами ГУС-а (Государственный Ученый Совет). Сутність його полягала в тому, що учні вивчали не окремі дисципліни (арифметику, географію, історію тощо), а певні явища трудового життя навколишнього населення (осінні роботи на селі, підготовка до зими та ін.). Дисципліни при цьому відігравали допоміжну роль – як ті аспекти, з яких вивчається те чи інше явище.

Г. Ващенко відзначає, що така система відповідає особливостям мислення дітей молодшого віку, для яких окремі дисципліни не видаються для розуміння абстракціями. Але більшовики застосували її у всіх класах загальноосвітньої школи, що негайно ж привело до зниження рівня знань, умінь і навичок учнів (писання, лічба й ін.). У 1927 р. були дещо змінені програми ГУС-а і введені в молодших класах школи спеціальні години для навчання грамоти, лічби та ін. Але ці зміни не задовольнили ні прибічників предметної системи навчання, ні педагогів-марксистів, що хотіли реалізувати ідею Маркса про політехнічне навчання, у якому засвоєння науки поєднується з виробничою працею.

Так виникла комплексно-проектна система навчання, ініціаторами й найактивнішими пропагандистами якої були В. Шульгін і Н. Крупська. Основою шкільного навчання в цій системі слугувала безпосередня праця учнів у сільському господарстві або на фабриці чи заводі. Навчання й тут відбувалося за певними комплексними темами, але на відміну від комплексної системи, за якої діти вивчали трудове життя навколишнього населення, за комплексно-проектної системи вони самі виконували ту ж роботу, що й дорослі. Тому й формулювання комплексних тем інше: «Допоможемо нашому колгоспові в посівній кампанії!», «Зберемо стільки-то гектарів колгоспних буряків!» і т.д.

За комплексно-проектної системи школа переставала бути спеціальним навчально-виховним закладом, а робилася цехом заводу чи частиною колгоспу. На початку навчального ро-

ку школа знайомилася з «промфінпланом» виробництва і складала з ним «соцугоду» на виконання силами учнів якоїсь частини цього плану. Взятє на себе зобов'язання школа розподіляла між класами, а ті, в свою чергу, розподіляли його між «виробничими бригадами». Праця в школі починалася з того, що учні бригадами складали її проект. Далі здійснювалася попередня теоретична й практично-технічна підготовка до виконання проекту. Наприклад, коли за проектом учні мусили засіяти весною певну кількість гектарів пшениці чи іншого збіжжям, вони й знайомилися з тією чи тією культурною рослиною, будовою зерна, хімічними речовинами, що вживалися при протруюванні посівного матеріалу. Технічна підготовка полягала в тому, що учні знайомилися з сівалкою, протруювали насіння і т.ін. Після цього вже була безпосередня праця на виробництві, тобто посів зерна. На завершення у виконанні проекту були звіти перед класом, школою, іноді навіть перед ширшим громадянством і виставка з експонатами, діаграмами та ін.

Така система мало залишала часу для теоретичного навчання. Бувало так, особливо на селі, що діти місяцями працювали на полі, не зазираючи до книжки. Крім того, учні були завантажені всякою громадською роботою, що входила або й не входила в шкільні програми. Вони збирали для держави всяку «утильсировину» – металобрухт, шмаття, ловили ховрахів тощо.

З огляду на це, Г. Ващенко наводить дуже характерний рапорт української піонерії VIII з'їзду ЛКСМУ (пізніше знищений більшовиками документ): «Промфінплан – основна ділянка нашої роботи. «На виробництво!» – було наше гасло. Ми боролися проти прогулів і крадіжок робітничого часу, проти недбальства, проти простоїв, летунства, лінивства та симуляції, проти пияцтва, за продуктивність праці. Ми склали **55.000** соціалістичних угод із батьками за першість у роботі. У цехах піонерські пости сурмили тривогу про зрив промфінплану, про брак. За рік ми завербували до ударницьких лав **100.000** батьків. Воюючи за раціоналізацію промисловості, ми повернули заводам **8.000** тонн. Ми передплатили на **1.000.000** карбованців позики «П'ятирічку за чотири роки». Більшовицьку весну ми зустріли озброєно, кинувши кращиків із нас у піонерські бригади, їх було близько **5.000**. Ми агітували поруч із комсомольцями за комуні, артлі, союзи, втягуючи до них батьків. Силами ЮП (юних піонерів) протруєно **35.000** засівного матеріалу. *Брали участь у боротьбі за хліб, виявляючи лишки* (виділення Г. Ващенко). Ми **40.000** карбованців збрали на МТС імені 1-го Всеукраїнського Злету ЮП. Ми дбаємо разом з комсомо-

лом про м'ясо: розплоджуємо кролів, дбаємо за силос... **900.000** дітей міста й села ми допомогли владі засадити за книжку. Ми з усією молоддю впертістю боролися за нову політехнічну школу. **9.000** піонерів ми за цей час надіслали до ФЗУ. На подарунок VIII-му з'їзду ЛКСМУ ми ліквідуємо неписьменність **125.000** трудящих» [2, с. 228].

Не менш цікаві зобов'язання «піонерії» були на 3-й рік п'ятирічки: «...Завербувати до лав ударників на заводах, фабриках, у радгоспах та колгоспах **300.000** чоловік. Скласти з батьками **325.000** соціалістичних угод на краще виконання завдань 3-го року п'ятирічки. Взяти шефство над дошками соцзмагання **6.600** промислових підприємств, радгоспів та колгоспів. Організувати по школах **7.500** куточків виконання промфінпланів підшефних підприємств. Скласти **9.600** договорів загонів та шкіл із заводами, фабриками, радгоспами та колгоспами. Завербувати до технічних гуртків, виробничих курсів та інших форм підвищення кваліфікації **60.000** робітників та колгоспників. Кожному загоні взяти шефство над паротягами, тракторами та рубовими машинами. Реалізувати на **600.000** карбованців серед дітей позику «П'ятирічку за 4 роки», завербувати силами дітей **750.000** дорослих передплатників. Зібрати **3.600** тонн утілю. Перечистити та протруїти силами дітей **45.000** тонн засівного матеріалу під час кампанії 1931 року. Зібрати попелу на угноєння полів **3.460** т. Знищити по **5** ховрахів на піонера або школяра. Організувати **10.000** піонерських кролятників. Організувати облік несучості **60.000** курок. Організувати **15.500** дослідних городів. Організувати **12** дитячих бригад на проведення контрактації зернових і технічних культур і худоби. Організувати **2.500** червоних валок з хлібом та зібрати **275.000** мішків. Посадити 3-го року п'ятирічки **3.000.000** дерев та розвішати **300.000** шпаківниць і годівниць для птахів» [2, с. 228].

«Коли глибоко вдуматися у цей, з одного боку, комічний, а з другого боку, жахливий документ, то він викриває всю злочинність більшовицької освітньо-виховної системи. (Недаром більшовики потім знищили той документ). У період 1-ої советської п'ятирічки більшовики безсовісно використовували молодь, починаючи з 8-ми років, як своїх агентів. Разом з комсомольцями молодь агітувала за колгоспи, брала активну участь у «розкуркулюванні» селян, себто допомагала грабувати їх, викривала залишки збіжжя й організовувала валки, що вивозили останній хліб із сіл, і цим спричинилася до страшного голоду на Україні, стежила за тим, як робітники й колгоспники виконують «промфінплан» і доносила на них, хоч би це й були їхні батьки. Це був

обдуманий, страшний моральний розклад молоді, а разом з тим і розклад родини» – з гіркотою пише Г. Ващенко [2, с. 228–229].

За оцінкою Г. Ващенка, «Загальний тон «рапорту» – нахабно самовпевнений. Виходить, ніби «піонерія» і комсомольці – найактивніша й найвартісніша частина советського суспільства. Де ж таки! Вони не тільки самі будують соціалістичне життя, а й наглядають за дорослими, щоб і вони найретельніше його будували. До речі, слід відзначити, що ця безпідставна самовпевненість і зневага до старших так і залишилась у багатьох «дітей октября», особливо в тих, хто активничав у часи колективізації в ролі піонера або комсомольця» [2, с. 229].

За оцінкою Г. Ващенка, згубно впливала радянська школа й на розумовий розвиток дітей. Системи, методи й форми навчання, запозичені з Заходу, й більшовицькі перекручення не забезпечували ні ґрунтовних знань, ні розвитку здібностей, мислення тощо. Особливо це характерне для комплексно-проектної системи навчання. Залишаючи мало часу для теоретичних занять, вона сприяла несистематичності і поверховості мислення учнів, а разом з тим виробляла в них безпідставну самовпевненість.

Завдяки частим змінам «генеральної лінії партії» в галузі політики й ідеології у студентів вироблялася безпринципність. Коли сьогодні за істину визнавалося одне, а завтра щось протилежне до цього, то виникала думка, що взагалі не існує якоїсь певної істини, і людині залишалося пильно стежити за змінами генеральної лінії партії, щоб не спізнитися зі змінами у своїх власних думках, переконаннях і діях.

Однією з важливих причин зниження освітнього рівня вихованців радянської школи в період з 1924 до 1932 рр., на думку Г. Ващенка, була низька кваліфікація педагогів, особливо викладачів вищої школи. Багатьох науковців радянська влада ліквідувала й замінила їх викладачами-партійцями, які не мали солідної підготовки, іноді навіть не мали й вищої освіти, а виявили себе винятково як спритні партійні балакуни.

Українські знання давала радянська школа в галузі гуманітарних наук, що пояснюється пануванням у ній марксистсько-ленінської догми, а почасти відсутністю в навчальних планах середніх і вищих шкіл латинської і грецької мов, без знання яких, за переконанням Г. Ващенка, не можна бути справжнім науковцем ні в історії, ні в мовознавстві.

Шкідливі наслідки своїх педагогічних експериментів у формі комплексно-проектної системи навчання і його лабораторно-бригадної форми усвідомили й самі більшовики. 5 вересня

1931 р. і 25 серпня 1932 рр. ЦК ВКП(б) видав постанови про ліквідацію їх у школах і про повернення до предметної системи, класно-урочної форми і старих методів навчання. Основним мотивом заборони комплексного і лабораторно-бригадного навчання було те, що «загальноосвітня школа не готує цілком грамотних вступників до вищої школи». У застосуванні названих вище систем і форм навчання ЦК ВКП(б) побачив «буржуазне перекручення» і покарав за нього багато безпартійних педагогів, які були винні тільки тим, що виконували накази партійних керівників освіти.

Не краще, а, може, й гірше була справа морального виховання молоді. Крім боротьби, яку безперервно проводили більшовики з релігією протягом усього їх панування в СРСР, яка є глибокою основою моралі, вони посилено розкладали родину, підривали авторитет батьків і взагалі старших людей, прищеплювали молоді думку, що старше покоління, яке виросло й виховалося до революції, нездатне до творчої праці та ін. У молоді виховувалася безпідставна самовпевненість. Їй доручався контроль над батьками й педагогами, навіть над виконанням так званих промфінпланів у колгоспах, на фабриках і заводах.

За переконанням Г. Ващенка, особливо розкладали молодь доноси, що дуже поширилися в радянському суспільстві після промови Сталіна на VIII з'їзді комсомолу. Для розуміння всієї глибини морального падіння молоді в описуваний період, Г. Ващенко порівняв ставлення її до доносів зі ставленням до них молоді перед більшовицькою революцією. Тоді доноси серед молоді, особливо студентства, були рідкими й винятковими явищами й надзвичайно гостро засуджувалися товаришами. В описуваний період доноси не тільки стали звичайним і дуже поширеним явищем, а навіть розглядалися частиною молоді як моральний обов'язок.

Отже, в галузі освіти й морального виховання молоді в період з 1924 до 1932 рр. не тільки не було жодного ренесансу, а був великий занепад і нищення того, що зробила українська школа за короткий період від 1917 до 1924 рр., робить висновок Г. Ващенко. Разом з тим, він відзначає, що не вся молодь того часу була неосвіченою й аморальною. Частина радянської молоді, особливо студентської, розуміла безглуздя більшовицьких експериментів у галузі шкільного навчання й ретельно працювала над самоосвітою. Все залежало від того, як молода людина ставилася до більшовизму. Найбільшому розкладові підлягала якраз та частина молоді, що цілком піддалася більшовицьким впливам, допомагала радянській владі заводити в Україні свої порядки, бра-

ла участь у розкуркулюванні селян, в антирелігійній пропаганді та ін. Навпаки, молодь, що в глибині душі не співчувала більшовикам і навіть ненавиділа їх, зберігала високу мораль і навіть морально загартовувалася, живучи в тяжких умовах більшовицького панування, – пише Г. Ващенко [2, с. 231].

Для нашого сьогодення оцінка Г. Ващенко освіти в Україні у 1920-х рр. є особливо важливою і, перш за все, з точки зору критичного осмислення трагічного досвіду у розвитку української культури, державності й освіти, оскільки й нині в умовах «різновекторності» (а радше невизначеності) зовнішньої й внутрішньої політики, згортання українізації, демократії, утисків свободи слова й зібрань в середині країни, тенденцій до

сповзання до тоталітаризму, клановості й сімейності в політиці, нав'язування ззовні і всередині країни ідей, які суперечать розвитку української державності й української нації, існує загроза повернення до жахливих часів минулого. А цього дуже не хотілося б.

СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Григорій. Твори. Том 4. Праці з педагогіки та психології / Г. Ващенко. – К. : «Школяр» – «Фада» ЛТД, 2000. – 416 с.
2. Ващенко Григорій. Твори. Том 6 / Г. Ващенко. – К. : Школяр, 2006. – 464 с.